

УКРАЇНСЬКЕ ПОВСТАНСЬКЕ ЗАПІЛЛЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ (вибрані аспекти)

Проведено сучасний історіографічний аналіз окремих наукових проблем діяльності українського повстанського запілля впродовж др. пол. 1943 – поч. 1946 років. Здійснено періодизацію досліджень заявленої наукової теми. Основну увагу сконцентровано на висвітленні регіональних особливостей становлення та функціонування повстанського запілля. Розкрито погляди вітчизняних науковців на особливості роботи цивільно-адміністративної влади запілля, діяльності ключових реферантур (господарської, організаційно-мобілізаційної, політико-пропагандистської). Українське повстанське запілля розглядається як третя складова (поряд з ОУН(б) та УПА) в структурі повстанського руху, без якої була б неможлива ефективна збройна боротьба УПА. Вказано на пріоритетні напрями подальших наукових досліджень теми.

Ключові слова: українське повстанське запілля, ОУН(б), Головна Команда УПА, цивільно-адміністративна влада, легітимізація, реферантура, сучасна історіографія.

Сфокусувавши стан дослідження сучасною вітчизняною історіографією українського національно-визвольного руху, напевно, безапеляційним буде твердження, що акценти в основі більшості досліджень сконцентровані на вивченні військових, політичних, ідеологічних сегментів діяльності українських самостійницьких сил. І лише впродовж останні 10 – 15 років помітне зростання уваги вітчизняних істориків (спричинене не в останню чергу новітніми історіографічними віяннями (усна історія, історія повсякденності тощо), використанням сучасного методологічного інструментарію, міждисциплінарних, компаративістських підходів – Авт.) до такої важливої наукової проблеми як організаційне оформлення та діяльність повстанського запілля як «структурного елементу цілісної системи національного руху Опору» поза сумніву унікальної системи забезпечення повстанською армією своїх дій [2, 5], якою не може похвалитися жоден інший із європейських національних рухів Опору[1, 7; 2, 5].

Прикро, але вітчизняна історіографія фактично до 2006 року не мала жодного системного наукового дослідження, де б комплексно висвітлювалася діяльність українського повстанського запілля. Фактично в науковому просторі проблеми українського національно-визвольного руху, зокрема діяльності його збройних сил – Української повстанської армії, випадав вкрай важливий сегмент, який не дозволяв повною мірою підтвердити цілком пануючий, об'єктивний висновок більшості досліджень – за рахунок яких чинників «армія без держави», без будь якої внутрішньодержавної та зовнішньої підтримки протягом тривалого часу чинила гідний подиву спротив нацистському та більшовицькому тоталітарним режимам.

Вважаємо, що в питанні дослідження повстанського запілля сучасною вітчизняною історіографією можна виділити два періоди: перший – 1991 – 2006 рр., який характеризувався відсутністю системних досліджень, дефініційною невизначеністю «запілля» (науковцями для означення цього явища використовувалися поняття «підпілля», «тил» тощо – Авт.); неопрацьованістю постанов та функціонування його структурних елементів. Другий – від 2006 р. до сьогодні. Цей етап характеризується появою у 2006 р. першої в українській історіографії комплексної монографічної праці тернопільської дослідниці Галини Стародубець «Українське повстанське запілля (др. пол. 1945 р. – поч. 1946 р.)». Уперше на методологічному рівні було чітко окреслено сутність дефініції «запілля» як важливого структурного елемента українського національно-визвольного руху, залучено значний масив архівних матеріалів, наративних та документальних джерел. Це дозволило окреслити регіональні особливості формування та діяльності повстанського запілля на північно-західних українських землях (далі – ПЗУЗ) та в Галичині. Повстанське запілля окреслено авторкою як цілісне історичне явище, визначено його роль і місце в системі характеристики суб'єктів українського національно-визвольного руху середини ХХ століття. Зрештою, монографічна праця Г. Стародубець виступила своєрідним детонатором для цілого ряду нових наукових розвідок істориків.

Із-поміж когорти вітчизняних дослідників, які присвятили власні наукові праці проблемі українського повстанського запілля, слід назвати і дослідника В. Ковальчука. Історик здійснив класифікацію документів та розкрив діяльність ОУН(б) і запілля УПА на Волині та Поліссі в роки Другої світової війни, проаналізував документальні джерела з діяльності політичної (суспільно-політичної) реферантур бандерівської організації, господарської мережі запілля УПА на ПЗУЗ у період другої половини 1943 – першої половини 1944 рр. [3; 4; 5; 6]. В останні роки в українській історіографії помітно зріс інтерес до повсякденного життя учасників українського національно-визвольного руху, особливостей облаштування їх побуту, особистісних, інтимних стосунків учасників самостійницького руху [7; 8; 9]. Спостерігається, хоч і недостатня, спроба обговорення цих питань на наукових форумах [10].

Водночас доводиться констатувати, що в переважній більшості історичних праць вітчизняних науковців має місце фрагментарність, компілятивний складник у висвітленні окремих сегментів заявленої наукової теми. Українське повстанське запілля у працях науковців Р. Забілого, В. Ільницького, О. Ленартовича, Г. Папакіна, О. Стасюк, А. Сухих, С. Стельниковича та В. Ухача розглядаються лише окремі аспекти в контексті обраних істориками наукових тем дослідження [2; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17].

Слід виділити фундаментальне документальне видання Літопису УПА, окремі томи якого (особливо нової серії) містять документи й матеріали про діяльність УПА та українського повстанського запілля на ПЗУЗ, матеріали та документи служби безпеки ОУН(б) у 1940-х рр., унікальне серійне документальне видання з діяльності ОУН і УПА в період 1941 – 1945 рр. [18; 19; 20].

У пропонованій статті поставлено за мету дослідити історіографічний доробок сучасних українських істориків щодо особливостей роботи цивільно-адміністративної влади запілля, діяльності ключових його реферантур.

У сучасній українській історіографії вдала спроба періодизувати українське повстанське запілля здійснена Г. Стародубець, яка виокремлює два періоди: «перший – серпень 1943 р. – початок 1944 р., локалізований в основному у волинській, північно-західній частині України; другий – 1944 р. – початок 1946 р., більшою мірою стосується західноукраїнського, галицького регіону» [21, 338]. Якісна відмінність між ними зумовлюється не тільки переліком конкретних завдань, змістовий складник яких був продиктований об'єктивною реальністю чинної військово-політичної ситуації, але й регіональною специфікою волинського та галичанського країв [1, 77].

Найбільш повно розкриває дефініцію запілля та обґрунтовує доцільність введення в науковий обіг цього терміна Г. Стародубець: «Запілля – це контрольована УПА територія, на якій вибудовувалася структурована система воєнно-господарського комплексу базисних і похідних функцій місцевого населення як суб'єктів українського повстанського руху. Ядром, керівною політичною силою запілля виступало підпілля, представлене організаційною сіткою ОУН(б)» [1, 47]. На думку дослідниці використання терміну запілля в науковому термінологічному апараті дослідження українського національно-визвольного руху дозволить розширити межі пізнання боротьби українських самостійницьких сил та виступить вагомим стимулом для дослідників під час вивчення історії на макрорівні [1, 48; 21, 61]. Фактично тотожне, хоч і, на нашу думку, дещо звужене визначення запілля подає львівський дослідник українського визвольного руху Р. Забілий, розглядаючи останнє як «військово-господарський комплекс УПА, який, опираючись на прихильне цивільне населення, забезпечував економічні, кадрові та інформаційні потреби повстанського руху» [8, 92]. Р. Забілий називає запілля «своєрідним тилом», фактично поділяючи думку с історика А. Кентія, який вважав, що поняття «запілля» і «тил – синоніми [22]. Поділяємо позицію Г. Стародубець, В. Ільницького, що часто вживані в наукових

дослідженнях означення мережі ОУН(б) на певній території як «підпілля», рідше «тил», не дозволяють в повною мірою визначити це явище, тоді як поняття «запілля» включає і підпільну діяльність і територіальне окреслення [11]. Суголосні з цією позицією сучасні дослідники українського національно-визвольного руху О. Вовк та І. Марчук [22; 23].

Вітчизняні історики роблять об'єктивний наголос, що територіальне окреслення повстанського запілля цілком перебувало в залежності від збройної спроможності УПА. Тому як правило умовно-адміністративні межі повстанського запілля збігалися з територією підконтрольною УПА [1]. Історики наголошують, що керівництво фронтом і запіллям на Північно-західних українських землях, тобто всією військово-адміністративною діяльністю ОУН(СД), здійснювало Головне Командування (далі - ГК) УПА, яке впродовж другої половини 1943 р. «розглядало повстанське запілля як територію своєї української протодержави» [24, 195; 64, 338]. На думку Г. Стародубець, саме оунівське бандерівське підпілля як «активна меншина» перебрало на себе обов'язок координувати діяльність УПА і запілля, «виступала ядром, рушійною силою запілля та, водночас, ідентифікувалося населенням з повстанською владою» [25, 8]. Відповідно з другої половини 1943 року оунівське підпілля стало генератором комплексу заходів, що спрямовувалися на забезпечення повноцінної життєдіяльності усіх структурних складників запілля [26, 242].

Вітчизняними істориками наголошується, що поява документа «Розпорядження про встановлення адміністрації на терені України» від 1 вересня 1943 року стало «своєрідною точкою відліку побудови (хай і на теоретичному рівні) нової конструкції влади», «встановленням адміністративної влади, «утворенням цивільної адміністрації на підконтрольній УПА території» [14; 24, 196; 26, 240]. Вереснево-жовтневий 1943 р. пік адміністративно-територіального структурування українського повстанського запілля на волинських землях [1, 63] стимулював керівництво українського національно-визвольного руху вирішити одне з тогочасних пріоритетних завдань - «забезпечити визнання повстанської влади з боку широких мас населення краю» [1, 63; 21, 339].

Питання легітимності повстанської влади на контрольованих ГК УПА територіях, окрім праць Г. Стародубець, практично не піднімалося вітчизняними істориками. Наголосимо, що тут своє вагоме слово мали би сказати історики держави і права. Легітимація - це процедура визнання якоїсь дії, події, або факту, політичної участі населення без примусу, або ж, якщо цього не досягається - виправданням такого силового примусу. Під легітимністю (наголосимо на необхідності чіткої інституційної визначеності співвідношення понять «легітимність», «легальність» та «легалізація» - Авт.) розуміється «певний порядок походження і функціонування влади, який робить можливим досягнення згоди у владних структурах і в їх взаємодії з суспільством на базі соціально значущих норм...» [27, 8]. Сподіватися на всебічну підтримку населення командування повстанської армії в запіллі могло лише у разі її добровільного визнання з боку

місцевих громад [28, 35]. Історики визвольного руху (Г. Стародубець, В. Ковальчук, І. Патриляк та ін.) акцентують увагу на збереженні єдності УПА та народу. Науковці вказують на намагання керівництва українського визвольного руху «вибудувати єдину конструкцію – «народ» і «влада», надавши їй виразно національної сутності, що за їхнім задумом, з одного боку, сприяло б максимальній гармонізації інтересів народу і влади, а з другого – окреслило б перспективи загальносуспільної інтеграції, яка в одному зі своїх вимірів виступає як становлення політичної нації на засадах громадянства» [28, 36]. Як зазначає Г. Стародубець: «У другій половині 1943 року українська влада в особі ГК УПА в рамках повстанського запілля діяла як легітимна» [21, 339].

У контексті аналізу функціонування повстанського запілля, сучасна вітчизняна історіографія не обійшла увагою особливостей господарського життя на контрольованих територіях і, зокрема, діяльності однієї з ключових реферантур – господарської. Слід наголосити, що до виходу в науковий світ двох монографій Г. Стародубець дослідження економічної складової повстанського запілля мало фрагментарний характер або ж розглядалося в загальному контексті [1; 21; 6, 86]. Окремі аспекти проблеми розглядалися у працях І. Марчука, І. Патриляка, О. Клименка [29]. Проведений історіографічний аналіз праць вітчизняних істориків щодо економічного складника повстанського запілля дає підстави для таких узагальнень. По-перше, науковці наголошують, що із створенням УПА постала з особливою гостротою проблема її матеріально-технічного забезпечення, від ефективності якої прямо залежала її збройна боротьба. Навідміну від інших партизанських рухів країн Європи, Азії чи Америки, УПА з-поміж джерел забезпечення могла розраховувати тільки на внутрішні, а це було можливим за умови визнання такої армії народом як «своєї», тому «... ГК УПА своє найголовніше завдання вбачала у наданні повстанській армії легітимності...» [1, 172]. По-друге, Г. Стародубець діяльність господарського апарату запілля УПА періоду 1944 р. – початку 1946 р. поділяє на два періоди (рішення про розбудову господарської реферантур запілля було прийнято керівництвом повстанської армії ще восени 1943 р.) [21, 339]. Характерними рисами першого (1944 р.) була його висока ефективність; контроль за діяльністю відповідальних за господарку терену; організаційні заходи щодо збору харчів, одягу, коштів. Важким ударом, що підривав економічну основу повстанського запілля, були комплексні заходи цивільних та силових органів комуністичного режиму, проведені в контексті початку реалізації завдань «другої» радянської західноукраїнського регіону [1, 252]. Заходи більшовицького режиму позбавляли УПА її головної опори – повстанського запілля, і були однією із детермінант запеклої збройної боротьби на західноукраїнських землях. У межах другого періоду (1945 р. – поч. 1945 р.) керівництво повстанської армії з метою доступу до нових джерел продовольчого та матеріального забезпечення вдавалося до перегляду форм та способів його наповнення, зокрема, окрім добровільних зборів, оподаткування населення, реквізиційних актів [21, 339], почастишали «карально-грабіжницькі акції

проти польського населення Галичини...» [1, 252; 21, 339]. Проведені радянським режимом військово-політичні заходи впродовж січня – квітня 1946 р. (вибори до Верховної Ради СРСР), які повстанські очільники визначили як «велику блокаду», фактично паралізують повноцінне функціонування повстанського запілля, зломлять духовну вісь українського села, що в сукупності позбавить «лісову» армію основного джерела своєї життєдіяльності [1, 252; 30, 217]. По-третє, на думку істориків (О. Гайдая, В. Ковальчука, М. Литвина, І. Патриляка, Г. Стародубець), особливості постання та боротьби УПА, ставка на внутрішні ресурси матеріально-технічного забезпечення (до слова Армія Крайова, частини якої дислокувалися на західноукраїнських землях, а на Волині зокрема 27-ма дивізія, отримували від польського еміграційного уряду в Лондоні щорічно 10 млн. дол., а також англійську зброю та боєприпаси спонукала керівництво повстанської армії закласти підвалини законодавчої бази діяльності господарського апарату запілля [1, 203; 31, 321]. Як зазначає Г. Стародубець, через відповідні накази, інструкції, розпорядження ГК УПА «опосередковано намагалася легітимізувати своє право на здійснення політико-економічної влади в рамках повстанського запілля» [1, 204]. Тому для українських повстанців (на відміну від радянських партизанів, які, якщо опустити «міфотворчість радянських історіографів про «всенародну підтримку», змушені були поповнювати продовольчі запаси, використовуючи насильство) з метою реалізації накреслених заходів важливо було заручитися добровільною підтримкою українського населення [1, 204; 15, 70]. В основу побудови господарської системи запілля, на думку Г. Стародубець, було покладено принцип соціальної справедливості [1, 174]. По-четверте, у працях сучасних вітчизняних істориків об'єктивно наголошується, що ефективність праці господарської структури запілля прямо залежала як від військово-політичної ситуації на фронті, так і від політики нацистського режиму, а з осені 1944 р. – радянських силових, каральних структур та цивільних органів влади. Спільними для обох режимів було прагнення максимально понижити традиційний уклад господарства краю. Відповідно до цього еволюціонували шляхи (форми та способи) накопичення матеріально-технічних ресурсів повстанської армії [1, 220]. У цілому можна погодитися з думкою вітчизняних істориків, що господарська реферантура в порівнянні з іншими структурними підрозділами повстанського запілля була найбільш розвиненою, чисельнішою [6, 99], створюючи «економічний базис» для «лісової» армії.

Українські історики (Г. Стародубець, С. Макарчук, Ю. Киричук) підкреслюючи поліфункціональний характер діяльності повстанського запілля, розкривають функціонування військово-мобілізаційної реферантури, як однієї з ключових [1, 258 – 286 ; 32, 50; 33, 133; 21, 340]. З-поміж напрямів її роботи виділяють два основних: 1) організація самооборони населених пунктів краю (місцеві відділи самооборони або збройні боївки виступали і своєрідним гарантом фізичного існування оунівського підпілля – організаційного ядра повстанського запілля); 2) військовий вишкіл та мобілізаційна робота до лав повстанської

армії [21, 340; 34; 35, 14]. Унормовував роботу військової реферантури наказ Ч. 8 командира УПА Клима Савура від 30 серпня 1943 року. Вітчизняні фахівці в переліку причин організації самооборонних відділів революційної ОУН називають: 1) необхідність захисту населення від німецьких окупантів, радянських партизанів та польських боївок, збройна боротьба з відступаючими частинами Вермахту, «відплатні акції», організація превентивних нападів на ворожі об'єкти [1, 261, 265 – 266]. З-поміж інших завдань місцевої самооборони Г. Стародубець називає «...організацію підпільно-диверсійної роботи у ворожому тилу», організацію розвідувальної роботи та здобуття зброї [1, 268 – 269]. Реалізація «оргмобами» другого завдання (підготовки та забезпечення кадрового поповнення лав повстанської армії) фокусувала їх зусилля в напрямі вирішення питання мобілізації військовозобов'язаного населення та налагодженні для нього військового навчання [1, 271; 36, 75]. У контексті вирішення цього завдання науковцями піднімається питання (з урахуванням специфіки формування та діяльності УПА, яка для ворогів ідеї української державності була нелегітимним, «бандитським», «злочинним» збройним формуванням – Авт.) використання відповідальними структурами «армії без держави» методів для проведення мобілізаційних заходів. Відкинувши «апологетичні наспіви» представників української діаспори, прихильників тих чи інших суб'єктів українського національно-визвольного руху (так, прихильники бандерівців указують на добровільний, а мельниківці – на примусовий характер – Авт.), варто погодитися з авторитетними дослідниками (А. Кентієм, Г. Стародубець та ін.), що «в основу формування з'єднань УПА була покладена мобілізація всього боєздатного населення. Поруч із цим, звичайно, залишався принцип добровільності» [22, 93]. Оргмоби, щоденно працюючи з людьми, не раз висловлювали стурбованість із приводу намагань посилити тиск на населення, розуміючи, що повстанська армія має перспективу тільки у випадку, коли буде спиратися на «...свідому, добровільну підтримку народу» [36, 77].

Вітчизняні історики наголошують і на особливій увазі революційного підпілля, ГК УПА щодо проблеми національно-патріотичного виховання, національної освіти, розуміючи, «що боротьба за навчання і виховання є боротьбою за державність» [37, 24 – 25]. У своїх інструкціях, зазначає В. Ухач, керівництво повстанської армії надавало важливого значення організації навчання українських дітей у національній школі на звільнених від нацистів землях [38, 98]. Історик зазначає, що на звільнених від окупантів територіях утворювалися спеціальні інспектори культури, шкільництва й освіти, що займалися перепідготовкою вчителів, відкриттям народних шкіл, друком нових українських шкільних підручників, організацією самоосвітніх гуртків, призначенням культурних працівників на поодинокі райони, організацією театральних мандрівних груп [39, 98].

Змушене постійно коригувати стратегію і тактику боротьби, у зв'язку із зміною військово-політичної ситуації, націоналістичне підпілля, керівництво

повстанської армії з-поміж пріоритетних напрямів національно-визвольної боротьби виділяло також і політико-пропагандистську роботу, що відобразилося у створенні окремої реферантури. У сучасній українській історіографії цій лагуні присвячена належна увага. У контексті функціонування українського повстанського запілля політико-пропагандистська робота найбільш повно висвітлена у працях Г. Стародубець [1; 21]. Цю ділянку роботи у рамках повстанського запілля можна періодизувати на такі етапи: перший – друга половина 1943 р. – початок 1944 р.; другий – початок 1944 р. – весна 1946 р.

У контексті першого періоду аналіз праць сучасних українських істориків дає підстави для таких узагальнень: по-перше, «основним суб'єктом політико-пропагандистської роботи у повстанському запіллі виступала ОУН(б)» [1, 372]; по-друге, в обов'язки реферантури пропаганди входила організація цієї ділянки роботи серед українського люду запілля (зокрема, виготовлення та поширення пропагандистської друкованої продукції, організація різного роду вишколів, культурно-просвітницька національно-патріотична робота, підготовка кадрів) [1, 372]. Комплекс заходів пропагандистської реферантури мав «запалити в серцях народних мас непохитну фанатичну віру в ідеї Української Самостійної Соборної Держави...» [30, 221]. Маючи на меті донести до кожного свідомого українця ключову ідею необхідності боротьби за незалежну Українську державу, пропагандисти українського визвольного руху тим самим прагнули покращити морально-психологічний стан людей, витіснивши із суспільної свідомості почуття відчаю, песимізму, зневіри [40, 137]. Зусилля спрямовувалися на переконання людей у перемозі повстанського руху, а це сприяло тіснішому зв'язку своєрідного «визвольного трикутника» – повстанської армії, націоналістичного підпілля та запілля [21, 341]. Зрештою, правильно налагоджена політико-пропагандистська робота дозволяла, з одного боку, залучити до підпільної самостійницької діяльності тих, хто не був членами оунівської організації, з іншого – відсутність дієвої «спайки» з місцевим населенням унеможлиблювала втілення на практиці комплексу культурно-просвітницької роботи [41, 155 – 156]. По-третє, основні напрями пропагандистської роботи фокусувалися на антинацистську та антирадянську боротьбу, тоді як антипольська та протиопортуністична мала здебільшого локальний характер. По-четверте, до різновидів пропагандистської роботи належала організація мітингів, виступи після Святої Літургії у Церквах, т. зв. «шептана пропаганда» [42, 224-229]; розповсюдження друкованої книжкової продукції, культурно-просвітницька робота та пропагандистські марші повстанських відділів [1, 377]. По-п'яте, характерними особливостями політико-пропагандистської роботи у повстанському запіллі на зламі 1943 – 1944 рр. був чітко виражений її антисталінський та антикомуністичний характер; якісна підготовка пропагандистських матеріалів спрямована на розвінчування комуністичних кліше на зразок «українсько-німецьких буржуазних націоналістів»; посилення пропагандистських зусиль на роз'ясню-

вальну роботу з бійцями Червоної армії; наголос на «неприпустимості прояву у будь-якій формі шовінізму» [1, 400 – 401].

У другому періоді історики вказують на кореляцію політико-пропагандистської роботи в умовах радянської дійсності. З цією метою в січні 1944 р. ГК УПА видало наказ «Про проведення підготовчої роботи до моменту приходу більшовиків». По-перше, загальне керівництво ідеологічною роботою в оунівському підпіллі і надалі здійснювали її політоргани, а в повстанській армії – штатні працівники [43, 92]. Основне ж завдання в царині пропагандистської роботи полягало в тому, щоб «зберегти свій вплив на населення повстанського запілля...» та «максимально обмежити та нейтралізувати вплив ворожої пропаганди на суспільну свідомість повстанського запілля» [1, 406; 34, 408]. По-друге, було оновлено термінологічний апарат пропагандистської роботи (наприклад, словосполучення «український націоналізм» замінено на «українська революція») оунівським підпіллям; започатковано з пропагандистською метою повстанські рейди на центральні та східні терени України [1, 408]. По-третє, з посиленням ідеологічної роботи радянським режимом у 1944 – 1945 рр. особливі зусилля пропагандистського сектору українського самостійницького руху були спрямовані на його ключову рушійну силу – селянство, у середовищі якого зростала зневіра, розчарування, непосильний тягар подвійного, а то й потрійного оподаткування (зрештою руйнувалася економічна основа українського села з його хутірною системою, одноосібними господарствами) [44, 292].

По-четверте, проведені з другої половини 1945 р. чергові організаційні заходи керівництвом визвольного руху (зокрема, діючими залишалися тільки три реферантури: організаційна, пропаганди і Служби безпеки (СБ)) фокусувалися особливо на збереженні морально-психологічного стану населення, оскільки проведена комуністичним режимом «...соціальна та національна реструктуризація західноукраїнського суспільства» помітно змінювала багатотисячну усталену тут систему моральних, християнських цінностей [40, 137].

Отже, вітчизняні історики об'єктивно відносять політико-пропагандистську роботу на теренах повстанського запілля до однієї із пріоритетних, оцінюючи в загальному методичку її організації як досить успішну. Вибір форм і методів її організації визначався постійною зміною військово-політичної ситуації, а тому зазнавав коригування.

Таким чином, проведений сучасними вітчизняними істориками аналіз організації та функціонування (окремих сегментів - Авт.) українського повстанського запілля в період другої половини 1943 р.– початку 1946 р. дає підстави для загальних висновків. По-перше, в узагальнюючих працях Г. Стародубець досить повно охарактеризовано особливості роботи цивільно-адміністративної влади повстанського запілля, організацію джерел матеріально-технічного, фінансово-господарського, кадрового постачання повстанської армії, особливості політико-пропагандистської роботи. Повстанське запілля розглядається як третій, поряд з оунівською підпільною мережею та УПА, складник у структурі

українського повстанського руху окресленого періоду. По-друге, науковцями підсумовано, що в плані організації діяльності на території запілля основних його реферантур – господарської, організаційно-мобілізаційної, політико-пропагандистської, основний тягар їх організації та управління «падав» на плечі оунівського підпілля. По-четверте, функціонування українського повстанського запілля як структурної складової (в означений період – В.У.) українського самостійницького руху 1940 – 1950-х рр. ХХ ст. свідчив про високий рівень «...потенційної спроможності української нації до об'єднання...», самоорганізації в критичні періоди боротьби за свободу та справедливість [21, 342].

Подальших дослідницьких зусиль науковців потребує, на нашу думку, вивчення із залученням нових архівних джерел окремих організаційних складових українського повстанського запілля; комплексного дослідження діяльності «повстанських республік»; аналізу архівних матеріалів для повноти висвітлення діяльності окремих реферантур запілля. Актуальним видається дослідження історії національно-визвольного руху і, зокрема, українського повстанського запілля на мікрорівні.

Джерела та література:

1. Стародубець Г.М. Українське повстанське запілля (друга половина 1943 – початок 1946 років) / Г.М. Стародубець. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 527 с.
2. Забілий Р.В. Особливості збройної боротьби Української повстанської армії в 1942 – 1949 рр.: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. істор. наук: 07.00.01. – історія України / Р.В. Забілий; НАН України, Ін-т укр-ва ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознавства. – Львів: [б.в.], 2015. – 20 с.
3. Ковальчук В. Класифікація документів мережі ОУН(б) і запілля УПА на Волині та Поліссі у роки Другої світової війни / В. Ковальчук. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Uashch/2006_11/S73-82.pdf
4. Ковальчук В. Діяльність ОУН(б) і Запілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941 – 1944 рр.). / В. Ковальчук. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://krytyka.com/ua/reviews/diyalnist-ounb-i-zapillya-ura-na-volyni-y-pivdennomu-polissi-1941-1944-r>.
5. Ковальчук В. Документальні джерела про діяльність політичних (суспільно-політичних) реферантур мережі ОУН (б) і запілля УПА на північно-західних українських землях (др. пол. 1943-перш. пол. 1944 років) / В. Ковальчук. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cdvr.org.ua.
6. Ковальчук В. Джерела з історії господарської мережі запілля УПА на Волині (1943 – 1944 рр.) / В. Ковальчук // *Визвольний шлях*. - 2004. - № 12. - С. 86-99.
7. Пагіря О. Повсякденне життя вояків Української повстанської армії. / О. Пагіря. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=256>; *Життя по-повстанськи*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/History/62083> <http://tyzhden.ua/History/62083>.
8. В'ятрович В., Забілий Р. Дерев'яний І., Содоль П. Українська Повстанська Армія. Історія нескорених / Відп. ред. та упоряд. В. В'ятрович. – 3-тє вид. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011. – 352 с; Ільницький В.І. Особливості облаштування побуту в умовах підпілля Карпатського краю ОУН: 1945 – 1954 рр. (за матеріалами Галузевого державного архіву Служби безпеки України) / В.І. Ільницький // *Вісник*

9. Гавришко М. Нелегітимні шлюби в підпіллі: історія «Тихої» і «Поліщука» / М. Гавришко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uamoderna.com/blogy/marta-havryshko/pelegitimni-shliuby-v-ura>; її ж. Заборонене кохання: фактичні дружини учасників підпілля ОУН та УПА у 1940 – 1950-х рр. / М. Гавришко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uamoderna.com/md/havryshko-de-facto-marriages-ura>.
10. Про їжу, одяг, медицину, розваги, свята та дружбу учасників підпілля ОУН та УПА говорили історики на науковому семінарі в УКУ, 8 грудня 2015 р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine-history.usu.edu.ua/pro-jizhu-odyah-medycyni-rozvaHy-svyata-koHannya-ta-druzhbu-uchasnykiv-pidpyllya-oun-ta-ura-hovoryly-istorykyna-naukovomu-seminari-v-uku/>.
11. Ільницький В. Український національно-визвольний рух у Карпатському краї ОУН (1945-1954): історіографія проблеми / В. Ільницький. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe?...2.
12. Ленартович О.Ю. Збройна боротьба УПА: волинсько-поліський період (березень-грудень 1943 р.) / О.Ю. Ленартович. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/1723/3/vyp3.pdf>.
13. Папакін Г.В. Особливості герменевтичного аналізу джерел з історії ОУН і УПА / Г.В. Папакін // Сумський історико-архівний журнал. – 2011. – № XII – XIII. – С. 7 – 19.
14. Стасюк О. Український визвольний рух середини ХХ ст. в контексті українського державотворення / О. Стасюк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2014. – Вип. 23. – С. 3 – 15.
15. Сухих А.Ю. Боротьба за продовольство як форма протистояння між українськими повстанцями та радянськими партизанами у 1943 – на початку 1944 рр. (на прикладі військової округи КПА «Заграва») / А.Ю. Сухих. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.asv.gov.ua/content/nauka/editions/24/2015-24/60.pdf>.
16. Стельникович С. Соціально-економічне та культурне життя Олевської республіки (21.08.1941 р. – 15.11.1941 р.) / С. Стельникович // Волинські історичні записки. – 2010. – Том 4. – С. 30 – 36.
17. Ухач В.З. Український самостійницький рух в боротьбі за Українську державу. / В.З. Ухач. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=493%3A201212-10&catid=53%3A1-1212&Itemid=67&lang=ru; його ж. «Антонівецька повстанська республіка»: організаційно-правовий аспект діяльності. / В.З. Ухач. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lex-line.com.ua/?language=ru&go=full_article&id=401.
18. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. – Том 8. Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944 – 1946. Документи і матеріали. Монографія / Упоряд. О. Вовк, С. Кокін Упоряд. О. Вовк, С. Кокін. Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Видавництво «Літопис УПА», Державний комітет архівів України, Державний архів Служби безпеки України. – К.; Торонто, 2006. – 1448 с; Ковальчук В., Марчук І. УПА і запілля на ПЗУЗ 1943 – 1945: нові документи. Літопис УПА. Нова серія. – Літопис УПА, 2010. – 637 с; Літопис УПА: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943 – 1944. Документи і матеріали / Редакційна рада: М. Ріпецький, Л. Яковлева, Ю. Шаповал, Є. Штендера, Г. Боряк, Б. Іваненко. – Київ – Торонто, 1999. – 724 с. (Літопис УПА. – Нова серія. – Т. 2).
19. Матеріали та документи служби безпеки ОУН(Б) у 1940-х рр. Зібрали та впорядкували Лисенко О., Патриляк І. – Київ, 2003. – 253 с.

20. ОУН в 1941 році. Документи. В 2-х ч. Ч. 1 / Упорядники. О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Відп. ред. С. Кульчицький. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. – 336 с; ОУН і УПА в 1943 році: Документи. Упорядник: О. Веселова, В. Дзьобак, М. Дубик, В. Сергійчук. Відповідальний редактор С. Кульчицький – Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. – 347 с. та ін.
21. Стародубець Г.М. Генеза українського повстанського запілля: Монографія. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – С. 338.
22. Кентій А. Українська повстанська армія в 1944 – 1945 рр. / А. Кентій. - Київ: Інститут історії України НАН України, 1999. – С. 86 та ін.
23. Вовк О. Короткий нарис діяльності УПА та її запілля на ПЗУЗ і в прилеглих регіонах у 1943 – 1946 рр. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/64346/10-Vovk.pdf?sequence=1>.
24. Ільюшин І. Українська повстанська армія і Армія Крайова. Протистояння в Західній Україні (1939 – 1945 рр.). / І. Ільюшин. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 195 – 196.
25. Літопис УПА. Тернопільщина «Вісті з терену» та «Вістки з Тернопільщини» 1943 – 1950. Торонто – Львів Видавництво «Літопис УПА» 2010. – Кн. 1. Т. 49. – С. 8.
26. Стародубець Г. Становлення та функціонування повстанського запілля на Волині в умовах німецької окупації (др. пол. 1943 р.) / Г. Стародубець // Сторінки // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей. НАН України, Ін-т історії України. – К., 2009. – Вип. 12. – С. 242.
27. Коваль О.Я. Співвідношення понять «легітимність», «легальність» та «легалізація» / О.Я. Коваль // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2016. – № 6. – Т. 2. – С. 8.
28. Стародубець Г.М. Українське село як основа повстанського запілля / Г.М. Стародубець // Мандрівець. – 2008. – № 6. – С. 35.
29. Патриляк І. «Щоденний хліб» курсантів УПА: житлове, матеріально-технічне, продовольче та медичне забезпечення старшинських та підстаршинських шкіл УПА (1943 – 1944 рр.) / І. Патриляк // Український визвольний рух. Центр досліджень визвольного руху. Ін-т укр.-ва ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів, 2004. – Зб. 3: До 75-я Організації Українських Націоналістів. – С. 246 – 259; Марчук І. Структура ОУН на Волині у період Другої світової війни. – Там само. – С. 196 – 204; Клименко О. Грошові документи ОУН (бофони) 1939 – 1952 рр. / О. Клименко. – Тернопіль: «Тернограф», 1999. – 306 с.
30. Стародубець Г.М. Повстанське запілля в умовах «великої блокади» / Г.М. Стародубець // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. – 2009. – № 13. – С. 217; Стародубець Г.М. Особливості електоральної поведінки повстанського запілля в умовах радянської виборчої кампанії 1946 р. / Г.М. Стародубець. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.tnpu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/6683/1/Starodubets.pdf>.
31. Гайдай О. Біфони / О. Гайдай, Б. Хаварівський. – Тернопіль, 1995. – С. 10; Литвин М. Фінансово-господарська діяльність ОУН-УПА / М. Литвин // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2012. – Вип. 22. – С. 301.
32. Україна – Польща: важкі питання. Матеріали III Міжнар. наук. сем. «Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни». – Луцьк, 20-22 травня 1998 року. – Варшава, 1998. – С. 50.
33. Киричук Ю. Український національний рух 40–50 років ХХ століття: ідеологія і практика / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів: Добра справа, 2003. – С. 139.

34. Стародубець Г.М. Українське повстанське заплля (друга половина 1943 – початок 1946 років): Дис. на здоб. наук. ступ. д-ра іст. наук: 07.00.01 м історія України / Г.М. Стародубець. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.disslib.org/ukrayinske-povstanske-zapillja.html>.
35. Літопис УПА. Тернопільщина «Вісті з терену» та «Вістки з Тернопільщини» 1943 – 1950. Торонто – Львів Видавництво «Літопис УПА» 2010. – Кн. 1. Т. 49. – С. 14.
36. Стародубець Г.М. Діяльність організаційно-мобілізаційної референтури заплля УПА на зламі 1943 – 1944 рр. / Г.М. Стародубець // Питання історії України: Зб. наук. статей. – Чернівці, 2004. – Т. 7. – С. 75.
37. Ухач В.З. «Боротьба за національне навчання і виховання є боротьбою за державність (діяльність ОУН з організації навчання і національно-патріотичного виховання молоді) / В.З. Ухач // Рідна школа. – 1998. – № 2. – С. 24 – 25.
38. Ухач В. ОУН: культурно-освітня діяльність (1929 – 1944 рр.). / В. Ухач. – Тернопіль: Джура, 2005. – С. 98.
39. Ухач В. На фронті духовної боротьби. Державотворча діяльність ОУН в царині культури та освіти (20–40 роки ХХ ст.): монографія / В. Ухач. – Тернопіль, 2011. – С. 148.
40. Стародубець Г.М. Суспільно-політичні чинники формування морально-психологічного клімату у повстанському запллі (1944 – 1945) / Г.М. Стародубець // Український визвольний рух. – Львів: Ін-т укр.-ва ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2007. – Зб. 11. – С. 137.
41. Стародубець Г. Проблема легітимізації повстанської влади на території заплля УПА / Г. Стародубець // Галичина. – 2008. – Вип. 14. – С. 156 – 157.
42. Стародубець Г.М. Лозунгова агітація та «шептана пропаганда» як форми антирадянського руху опору у 1945 рр. / Г.М. Стародубець // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2005. – Вип. 2 – С. 224 – 229.
43. Стародубець Г., Герасимович Л. Політико-пропагандистська робота ОУН і УПА в 1940-х роках: основний зміст та напрямки. Матеріали IV Всеукр. наук. конф. «Проблеми дослідження українського визвольного руху ХХ століття (до 75-річчя Поліської Січі та 95-річчя Другого зимового походу)» / За заг. ред. проф. Г.М. Стародубець. – Житомир: «Полісся», 2016. – С. 92.
44. Стародубець Г.М. Українське повстанське заплля як об'єкт інтересів військово-політичних чинників кінця 1943-1944 рр. / Г.М. Стародубець // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2005. – Вип. XIX. – С. 292.

УКРАИНСКОЕ ПОВСТАНЧЕСКОЕ ЗАПОЛЬЕ В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ (избранные аспекты)

Произведен современный историографический анализ научных проблем украинского повстанческого заполья в период вт. пол. 1943-нач. 1946 годов. Осуществлено периодизацию научной темы. Основное внимание сконцентрировано на изучении региональных особенностей становления и функционирования повстанческого заполья. Раскрыты взгляды отечественных ученых на особенности работы гражданско-административной власти заполья, деятельности ключевых реферантур (хозяйственной, организационно-мобилизационной, политико-пропагандистской). Украинское повстанческое заполье рассматривается как третья составляющая (наряду с ОУН(б) и УПА) в структуре повстанческого движения, без которой была бы невозможной эффективная вооруженная борьба УПА. Указано на приоритетные направления последующих научных исследований темы.

Ключевые слова: украинское повстанческое заполье, ОУН(б), Главная Команда УПА, гражданско-административная власть, легитимизация, реферантура, современная историография.

© **Vasyl UKHACH**

UKRAINIAN REBEL ZAPILLYA IN THE MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY (selected aspects)

A modern historiographical analysis of the individual scientific activities of the Ukrainian rebel zapillya during second half of 1943 – early 1946 is realized. Periodization research specified research topics is implemented. Focus on the coverage of regional peculiarities of formation and functioning of the rebel zapillya. Reveals the views of Russian scientists of the features of the civil administrative authorities zapillya, key referenten (economic, organizational-mobilization, political propaganda). Ukrainian rebel zapillya is considered as the third component (along with the OUN(b) and UPA) in the structure of the insurgency, without which it would have been impossible effective armed struggle of the UPA. Identify priority areas for further research topics.

Key words: Ukrainian rebel zapillya, OUN(b), the Main Command of the UPA, a civil administrative authority, legitimization, referatory, modern historiography.